

NOVÁK ATTILA

IDEOLOGIA ÉS ÖNAZONOSSÁG

AZ 1953-AS BUDAPESTI CIONISTA PER VÁDLÓTTJAI ÉS KÖRÜLMÉNYEI*

Nagyobb kutatást végzek a Nemzeti Emlékezet Bizottsága számára, melynek témája az 1953-as cionista per Magyarországon. Ez az eljárás Engländer Tibort, később döntésemeléttel foglalkozó pszichológust, az MTA Pszichológia Intézetének munkatársát, egykori (19993 és 1996 közötti) kutatási igazgatóját, majd osztályvezetőjét és társait érintette.¹ Szövegem ennek a kezdeti fázisát jelenti, később nagyobb terjedelemben írok az események részleteiről.

Először az elengedhetetlenül fontos rövid eseménytörténetet vázoló, majd röviden érintem azokat a tágabb ideológiai és történetpszichológiai problémákat és összefüggéseket, amelyek az egész ügygel kapcsolatosan felmerültek.

A perbe fogott (akkori) fiatalok jórészt Budapest VII. kerületében lakó zsidó kispolgári családok gyermekei, akik közül többen igen tehetségesek voltak, és komoly karriert futottak be később Magyarországon és külföldön. Ők Engländer Tibor mellett (a nemrég elhunyt) Forgács János (később *Chaim Forgacs* néven) természettudós, a Ben Gurion Egyetem professzora, a Negevi Kísérleti Kutatóközpont igazgatója, Fényes István (később *Dán Dalmát* néven író, humorista, Antall József egykori miniszterelnök barátja és az izraeli Bar Ilan Egyetem könyvtárosa). A másik illegális mozgalomhoz tartozó, de ugyanebben a perben elítélt hagyományörző Schmelzer Kornél később pedig *Menachem Schmelzer* néven a Jewish Theological Seminary könyvtárigazgatója, majd az intézmény rektora lett.

Az úgynevezett népi demokráciák közvetlen története – első ránézésre – nem áll másból, mint a pártállami kontroll folyamatos fenntartásából, ami jórészt az „elhajlók” megbüntetéséből, jó esetben marginalizációjából állt. Az eltávolításnak különféle ideológiai és politikai okai lehettek, ám még a személyes motívumokat is az uralkodó ideológia máza vontta be. A rendszerrel való azonosulás nem tett támadhatatlanná csoportokat és személyeket, a következmények tekintetében sem. A magyar koalíciós időszak rövid éveinek demokratikus felszíne (mely alatt már észrevehetőek voltak a későbbi totalitáriánus folyamatok sajátosságai) a fordulat évével elenyészett, és az egész magyarországi történelem ezután brutális üldözéssé és kiszorítóssá fajult: kibontakozott a magyar sztálinizmus. Ez a fajta kiszorítás és kiszorítósság akkor is jellemzően (legalább igényében) totális volt, ha tudjuk: (az esetek egy részében) az üldözöttek vagy az áldozatok baloldaliak voltak. Ám feloldozást hiába vártak a szintén baloldalinak tartott államhatalomtól, hiszen a sztálinista államrezon számára a belső ellenségképzés *alapvető ideológikus igénye* elsöpörte még azokat is, akik részben vagy egészben azonosultak ideológiájával.

A magyarországi zsidó intézményrendszer egyik legdinamikusabb szervezetét, a Magyar Cionista Szövetséget (fénykorában, 1948-ban legalább 40 ezer taggal rendelkezett) 1949 tava-

* Az NKE ÁKK Molnár Tamás Kutatóintézetben 2017. június 13-án tartott előadásom írott változata.

¹ Engländer Tibort mesteremnek és barátomnak is tekintettem, sokat köszönhetek neki. Ezzel az írással is tisztelgek emléke előtt.

szán tiltotta be az államhatalom. (Bár formálisan önfelszámolás volt.) Mivel a két állam (a már megalakult Izrael és Magyarország) között volt egy úgynevezett 800-as megállapodás, amely ennyi ember legális kivándorlását tette lehetővé, felújult az illegális kivándorlás is, mire az ÁVH 1949. május 11-én letartóztatta Dénes Bélát és társait.² Dénes az egyik baloldali (szociáldemokrata) cionista csoport vezetője volt. Rajta kívül még kilenc embert tartóztattak le és vettek őrizetbe, volt köztük ortodox hitközségi elöljáró is, de többségükben idősebb cionista vezetőket érintettek az intézkedések.

A közel egy hónapon át tartó kihallgatások után az ügy 1949. június 2-án került a budapesti államügyészséghez. A vád (az 1948:XLVIII. tc. 48. paragrafus 3. és 4. bekezdésére hivatkozva) tiltott határátlépés elősegítése volt. A tárgyalásra az ügyész csak a vádlottak és a védők megidézését indítványozta, az ügyet végül nyilvánosan tárgyalták. A főtárgyalásra (ez nyilvános volt) 1949. június 18-án került sor Dr. Majzik László törvényszéki elnök és Dr. Markovics Béla törvényszéki bíró vezetésével.³ A Budapesti Büntető Törvényszék Dénest és társait több évnyi börtönnel sújtotta, három embert ugyanakkor felmentettek.⁴

A cionista perek második hullámára 1953-ban került sor, miután a hatalom szovjet mintára meg akarta kreálni a magyar zsidó orvosper. 1953 tavaszán tartóztatták le Stöckler Lajost, a Pesti Izraelita Hitközség elnökét, Benedek Lászlót, a Zsidó kórház igazgatóját, Groszberg Ervin ortodox tanítót, Domonkos Lajost, a hitközség főitkárát, dr. József András hitoktatót és másokat. A kezdeti „tervek” szürreálisak voltak, és beilleszkedtek a sztálini paranoia világába: az exnyilas Szalai Pált kényszerítették arra a vallomásra, hogy látta: Stöckler és Domonkos meggyilkolta Raoul Wallenberget, valamint együttműködtek a Gestapóval. Az ördögi tervnek Sztálin halála és a szolid enyhülés vetett véget. Mindenesetre az egész masinéria azt a célt is szolgálta, hogy a rákosista vezetés megszabaduljon egy-két számára kellemetlenné vált kommunista vezetőtől vagy háttérbe szorítsa őket – elsősorban Péter Gáborra és Vas Zoltánra gondolhatunk.

Térjünk vissza a (tényleges) cionistákra. Az 1949-es betiltás és a vezetők pererei nem tántorították el az akkoriban általában 18-20 éves fiatalokat, hogy csoportokat hozzanak létre, mozgalmi életet éljenek, illetve megpróbáljanak kapcsolatba kerülni a Budapesten működő – és erősen megfigyelt – izraeli követséggel, Jozsef Walter sajtóattaséval és a később nagykövetté kinevezett Gerson Avner ügyvivővel. Bátorságukat jelentősen motiválta az, hogy magukat *ideológiailag kommunistáknak*, a népi demokrácia híveinek tartották magukat. Bár tisztában voltak azzal, hogy egy betiltott mozgalmat élesztenek fel, nem törődtek a rájuk leselkedő veszélyekkel.

Két cionista csoport működött az 1950-es évek elején illegálisan Budapesten, az egyik a marxista *Hasomer Hacair* volt, amelynek élén Engländer Tibor állt, míg a kisebb mozgalmat a vallásos *Mizrachin*ak nevezték. Ezt Schmelzer Kornél vezette, aki akkor az ELTE BTK-n ókori keleti nyelveket tanult. A két csoport teljesen eltérő ideológiai alapon működött. Ez a korábbi koalíciós időkben nagy vitáknak és ellentéteknek is forrását képezte, ám a kommunista hatalomátvétel után ezek a ténylegesen létező ellentétek a nyomás miatt eltűntek.

² Lásd SZALAI Ágnes: *Az 1949-es magyarországi cionista per*, Szombat.org 2006. február 1., <http://www.szombat.org/tortenelem/3651-az-1949es-magyarorszag-i-cionista-per>.

³ *Uo.*

⁴ DÉNES Béla naplót is írt megpróbáltatásairól: *Ávós világ Magyarországon*, szerzői kiadás, 2002.

A baloldaliak komoly mozgalmi életet éltek. A heti és havi összejöveteleken meg a nyári táborokban előadásokat hallgattak a marxizmusról is, illetve azt tervezték, hogy új pártot hoznak létre Izraelben. Az izraeli anyapártot azért nem tartották eléggé marxistának, mert a „Szovjetunióval ellenséges magatartást tanúsít, mert tagja a cionista szövetségnek”. Meg kell egyezni a többi kommunista párttal – követelték.⁵ A probléma gyökere politikai volt: 1951-ben letartóztatták Rudolf Slánskýt, a Csehszlovák Kommunista Párt (zsidó származású) főtitkárát, s közel egy évnyi előkészítés után nagy pert rendeztek Prágában, melynek következtében Slánskýt elítélték és kivégezték. A helyi „Rajk-pernek” nevezett esemény egyik vádlottja a Hasomer Hacair egyik vezetője, Mordechai Oren (1905–1985) izraeli újságíró volt, akit a csehszlovák belügyi szervek Prágába csaltak, majd elraboltak (szintén izraeli unokatestvérével együtt). Mivel Oren az izraeli MAPAM pártnak is alapítója is volt, az izraeli anyaszervezet – melynek filiájának Engländerék magukat tartották – kiállt mellette, aki egyébként a Szovjetunió lelkes híve volt. A „cionista szál” felfedezése persze érzékenyen érintette az illegális cionistákat, hiába voltak „marxisták” és hiába tanítottak tagjaiknak politikai gazdaságtant. Az a tény, hogy a csehszlovák hatóságok egy vele diplomáciai kapcsolatban álló ország egyik politikusát elrabolják, jelezték, hogy új korszak van készülődőben. A Slánský-per hangvétele is nagyon riasztó volt: az ügyész ugyanis Ben Gurion izraeli miniszterelnököt válogatott szidalmakkal illette.

Nem csak Csehszlovákiában voltak ilyen jellegű tisztogatások. A Német Demokratikus Köztársaságban az Ernst Thälmannel, a weimari időszak kommunista vezetőjével – 1944-es halála előtt – szembenállókat üldözték. Így az 1952 végén letartóztatott Paul Merker volt KB-tag és Kurt Mueller, a nyugatnémet kommunisták helyettes vezetője (aki akkor már két éve ült börtönben) egy perben szerepelt Gerhard Eisler volt propagandafőnökkel. Mondván, egy olyan szovjetellenes cionista összeesküvésben vettek részt, melyet Rudolf Slánský és más (már akkor kivégzett) cseh kommunista vezetők szerveztek. Muellernek azt vetették a szemére, hogy részt vett Ernst Thälmann korábbi trockisták által szervezett elmozdítási kísérletében, és Merkernek „gazdag amerikai zsidókkal” voltak kapcsolatai.⁶

Bár a magyarországi baloldali marxista cionisták éppen izraeli anyapártjukat, a MAPAM-ot nem tartották eléggé marxistának, *politikai véleménykülönbségük* miatt a magyar belügyi szervek, illetve önkéntes segítők, az informátorok (besúgók) a sómérokat nem tartották eléggé megbízhatóan marxistának. Egy 1953. január 14-i, Engländer Tiborra vonatkozó informátori

⁵ Engländer Tibor önvallomása: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti levéltára [a továbbiakban: ÁBTL] V-108606_1.

⁶ Az izraeli parlamentben (knesszetben) elhangzott beszédeket a tel-avivi csehszlovák követség előtt tartott tüntetések követték, s erre reagálva a csehszlovák kormány kérte dr. Kubovi prágai izraeli követ visszahívását. 1953. február 9-én ismeretlenek bombát robbantottak a Szovjetunió izraeli követségének területén, melynek következtében megsebesült Jersov követ felesége és Szi-sojevnek, a követség munkatársának neje, valamint Grisin, a követség munkatársa. A követség épületének egy része megrongálódott. Másnap Izrael elnöke és a külügyminisztérium levelet intézett a szovjet követséghez, amelyben a kormány nevében bocsánatot kértek, és elhatárolódtak a bűncselekménytől. Ennek ellenére február 11-én a szovjet kormány egy jegyzékben válaszolt nekik, melyben visszahívta követét, és felszólította a Moszkvában tartózkodó izraeli diplomatákat, hogy haladéktalanul hagyják el az ország területét. Lásd HEVÓ Péter: *A Slánský-per anticionista jellege és annak következményei = Hindu istenek, szíami tigrisek. Balogh András 70 éves, főszerk. Majoros Péter, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2014, 229–240.*

jelentés szerint: „Most azonban, hogy a Slánsky-per fényt vetett a cionisták Titóval és a többi imperialistákkal való kapcsolataira, szükségesnek tartom, hogy jelentsem a dolgot, ha későn is annak ellenére, hogy a somérok és Engländer marxistáknak vallják magukat.”⁷

A másik illegális cionista csoport elkötelezettségéről keveset tudunk. Ami biztos: tagjai általában kispolgári-polgári háttérrel rendelkeztek és a Budapesti Izraelita Hitközség fiúgimnáziumába jártak. Vezetőjük, Schmelczer Kornél a budapesti Dob utcai ortodox elemi iskola után Egerben járt jesivába, később pedig visszatért Budapestre, és magántanulóként végezte el a középiskolát, érettségizett le a hitközségi gimnáziumban. A róla és családjáról írott ÁVH-s környezettanulmány (1953. február 4.) is leszögezi: „Mélyen vallásos érzelmű, az ortodox vallás szabályait szigorúan betartja pl. szombatoként nem jár liften és pénzt nem vesz a kezébe. Kóser háztartást vezetnek.”⁸

Az is világosan látszik, hogy ez utóbbi csoport tagjai nagyon fontosnak tartották a zsidó hagyomány ápolását, zsidó történelmi és irodalmi előadások mellett hébert is oktattak. Maga Schmelczer Kornél is jól beszélt héberül, a vallomások szerint e nyelven társalgott a hivatalos izraeli ügyvivővel, amikor egyetlen alkalommal fogadta őt. A nyelvtudása messze kiemelte ebből a gárdából, és persze tette még őt gyanúsabbá a folyamatosan államellenes összeesküvések után szaglászó államvédelem számára. A Slánsky-per miatt egyébként a két cionista csoport információs „szolgálatot” alapított egy-egy taggal, hogy egymást tájékoztassák ezekkel az ügyekkel kapcsolatosan.

Engländer Tibort és hat társát végül első fokon 1953. július 13-án ítélték el, majd mivel ők is fellebbeztek, az ügyész pedig súlyosbításért folyamodott, másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága augusztus 31-én hozta meg végső ítéletét. Az elsőfokú ítélet szigorú büntetéseit – nem függetlenül a közben megindult óvatos desztalinizációtól, az orvos-szál elejtésétől – enyhítették. Engländeret két évre, Schmelczer egy év hat hónapra ítélték, négyen pedig az 1953. évi 11. törvény 1. paragrafusa alapján a közkegyelem hatálya alá estek, így elengedték őket (ketten egyébként fiatalok voltak a „cselekmények” elkövetésekor). Életük nem vált könnyűvé, Engländer például (aki egy évet Márianosztrán, egyet pedig a csolnoki bányában töltött rabként) 1955. december 25-én szabadult feltételesen, s csak 1959-től járhatott egyetemre, addig portásként dolgozott.

Ha a Hasomer Hacaír ideológiáját, annak változásait tekintjük, leszögezhetjük: alapvetően marxista párt volt. Magyarországi csoportja kifejezetten élénk volt az „ideológiagyártásban”, melyben megjelentek a marxista cionizmus klasszikusai, így például Ber Borochow nézetei. Érdekes szemügyre vennünk és összehasonlítani a koalíciós időszakon belüli és az 1950-es években megjelenő sómér ideológiát.

A felosztás előtti, tehát 1949 előtti Hasomer Hacaír ideológiája a cionizmus más és más dimenzióit élezte ki. A cionizmus „univerzális” és „zsidó” tendenciáit a sómér (Hasomer Hacaír-) publicisták és ideológusok egymástól eltérő területekre alkalmazták. Ami egyetemes volt, az – szigorúan a marxi-borochovi keretfeltételek mentén – főleg a „társadalmi haladásra” és a „tudományos világnézetre” vonatkoztatva jelent meg, hiszen elképzeléseiket új hazájukban,

⁷ ÁBTL V-108606-2.

⁸ ÁBTL V-108606/4.

Palesztinában kívánták megvalósítani. Természetesen ezek az univerzalista-szocialista elvek a magyarországi viszonyok elemzésében is jelentkeztek, de társadalomátalakító szerepük csak a palesztinai helyzetre vonatkoztatva jutott érvényre. A „zsidó” nemzeti tendencia, azaz a zsidóság mint önálló és a többi csoporttól gyökeresen eltérő karakteréről szóló eszmefuttatás viszont a magyar viszonyok jellemzésében jutott kiemelkedő szerephez.

Az univerzális dimenzió egyik kifejeződése az antiklerikalizmus volt, melyet egyébként ők rendkívül konzekvensen a zsidó felekezettel kapcsolatosan alkalmaztak. Fasisztának tartották a jobboldali cionistákat (az egész világon), és céljuk az osztályok nélküli társadalom megteremtése volt.

Érdekes módon kapcsolódik össze, vált zárt rendszerré a Hasomer Hacair ideológiája egy 1947-ben közzé adott „Politikai referátum”-ban.⁹ A szöveg egyszerre ad képet a múlttól és víziót a jövőről. Keveredik benne a Komintern VII. kongresszusa előtti politikai ortodoxia a pontos helyzetfelismerésekkel.

A történelmi helyzet elemzését a szociáldemokrácia szidalmazásával kezdik: az I. világháború utáni Német- és Olaszországban a „fasizmus szálláscsinálójává” vált. A II. világháború kitörésével az „imperialista hatalmak Lengyelország és Csehszlovákia odadobásával akarták kielégíteni a fenyegető német fasizmus éhségét [...] Világossá vált a veszély, hogy a fasizmus és az imperializmus belső ellentéteit a Szovjetunió elleni intervenció útján próbálják levezetni. Ez tette szükségessé a Szovjetunió zseniális politikai sakkhúzását, amikor a szovjet–német taktikai egyezményrel biztosította a fasizmus megsemmisítésének előfeltételét” – írták a referátumban.¹⁰ A II. világháború semmit sem oldott meg, hiszen az „imperialisták” újabb háborúra készülnek és egy új politikai tömb kialakításán fáradoznak, ezért a Szovjetunió a béke fő záloga. De új jelenségek is megjelentek: „Az imperializmusok által elnyomott gyarmati és félgyarmati országokban egyre erősödő nemzeti felszabadulási mozgalom hatalmas lépésekkel tör a teljes önállóság felé. A Szovjetunió által felszabadított keleti országokban pedig tervszerű újjáépítés és forradalmi jelentőségű szociális átalakulás történik, amit a földreform, a dolgozó osztályok felemelkedése és nagyszabású gazdasági fejlődés jellemez.”¹¹

A referátum szerint a szocialista mozgalom rossz válaszokat adott a zsidókérdésre és nem törődött kellőképpen a zsidó tömegek sorsával. Szerintük Erec Jisrael volt az egyetlen hely, amely menedékhely és az ellenállási mozgalmak központja is volt.

Az üldöztetésre adható válaszok: a cionizmus és az asszimiláció. A progresszív utat az át-retegződés jelenti. „A gyűlöletet csak fokozza a visszatértek vádló és veszélyes jelenléte, a bűnösök felelősségrevonása, az elorzott javak elvesztése és mindezeknél nem kevésbé a zsidók hihetetlen gyors gazdasági, társadalmi és politikai előretörése” – szögezte le a referátum. „[...] teljes társadalmi asszimiláció pedig csupán a foglalkozásbeli-gazdasági, szociális téren történhetné meg, erre pedig az asszimiláns zsidók általában nem hajlandók és többnyire nem is

⁹ Politikai referátum, 1947. szeptember 10., Hikonu Laveida Hisztadrut Hasomer Hacair B' Hungaria HaHanha-ga Harasit, Givat Haviva (Izrael) 3/2. A referátum tézisei: I. A világpolitikai helyzet az antifasiszta háború után; II. A zsidó nép mérlege; III. Az errec-jisraeli helyzet – a három faktor: angolok, zsidók, arabok; IV. A cionista politika és feladatai.

¹⁰ *Uo.*, 1.

¹¹ *Uo.*, 2.

képesek – ezt paradox módon csupán a cionista rétegek teszik meg, mint nemzeti öntudatuk és törekvésük konzekvenciáját”.¹²

Az egyetemes és a zsidó nemzeti tendenciák közös és egyben radikális nevezője tehát *a diaszpóra azonnali felszámolása*. A sómérok a galut, *a zsidó szétszórás* azonnali megszüntetését követelték: „A galut – és ez is jellemző – kevésbé tudatosan látja, hogy végleges liquidálása történelmi szükségszerűség” – jelentette ki a mozgalom egyik propagandistája.¹³

A marxista-cionista ideológia megváltozására 1949-ben viszonylag kevés forrással rendelkezünk. Ezek közé tartoznak Engländer Tibor vázlatos előadásai, melyeket – a többi elítélt peres anyagával együtt – Budapest Főváros Levéltára őriz.¹⁴ Egy 1952–1953-ban keletkezett szöveg tükrözi azt a helyzetet, melyet az a feszültség jellemzett: megalakult Izrael állama, ám nemcsak hogy nem lépett „forradalmi” útra, de az 1949. január végén megtartott választásokon a szociáldemokrata irányultságú Mapaj párt lett a kormányerő, nem a szélsőbaloldal és vagy a kommunisták. Ráadásul a jobboldali és vallásos erők is komoly súlyt szereztek maguknak és David Ben Gurion a progresszívekkel és a vallásosokkal együtt alakított kormányt. A népi demokráciákban pedig elkezdtek üldözni a feloszlatások utáni maradék cionistákat.

Hogy Engländer Tibor szövegei nem egy ember magánvéleményének, hanem reprezentatív álláspontnak tekinthető, nem csak az bizonyítja, hogy éppen ezeket a szövegeket tanulmányozták a „beszélgetéseken” (ez fontos mozgalmi tevékenységi forma volt) a Hasomer Hacair tagjai. De az is, hogy nézetei jórészt összhangban álltak az izraeli MAPAM szélsőbaloldalának álláspontjával.

Engländer egyik szövege egyformán bírálta a Hasomer Hacair izraeli anyapártját, a MAPAM-ot és magát az izraeli kommunista pártot. „Az a párt, mely nem vesz részt népe nagy nemzeti törekvéseiben, természetesen nem is számíthat arra, hogy mély gyökerei legyenek népe hazafias tömegeiben” – írta. Az anyapártot pedig azért kritizálta, mert opportunistá és nem tűzi ki konkrét célként a proletárdiktatúra kivívását. Ezen kívül nacionalista is, mert „elsődlegesnek tekinti a nemzeti kérdést az osztályharcra szemben. Ennek a nacionalizmusnak ékes példája az, hogy nem nevezhető az egész lakosság, csak a zsidók pártjának.” Nacionalizmusukból pedig következik az, hogy nem megfelelő a Szovjetunióhoz és a Nyugathoz való viszonyuk. Kijelentik például, hogy nem hajlandók harcolni a szovjetek ellen, ugyanakkor nem ismerik el vezető szerepét. Elutasítják a Marshall-tervet, de helyi irodáikban pozíciókat foglalnak el. Leninistáknak vallják magukat, de revizionista és szociáldemokrata könyveket adnak ki. A MAPAM-ban „a dekadens, kapitalista eszmei áramlatok egész kavalkádja tom-

¹² *Uo.*, 3. Hogy miért nem a kapitalista országok alkalmasak a zsidók befogadására, arról így ír a referátum: „Az ép galut [diaszpóra]: Amerika és Anglia – domíniumok. „Ez országokban a zsidók helyzete aggasztóan emlékeztet az európai praenáci korszak utolsó napjaira. A monopolkapitalizmus növekvő egyeduralma és a Szovjetunió elleni imperialista uszítás és háborús készülődés a fasiszmus konkrét veszélyét idézi fel, amelyhez hozzájárul a faji türelmetlenség, a zsidók gazdasági és társadalmi térfoglalásának egyoldalú és labilis volta és a széles rétegek gyors pauperizálódása. A délamerikai országok néhányában még ma is fasiszta rendszerek uralkodnak, az Egyesült Államokban egyre növekszenek a fasiszta szervezetek és befolyásuk az államhatalomra, az angol Mosley-fasiszmus zsinagógákat éget és gazdasági bojkottot szervez, az emberszegény Ausztrália nem enged be zsidókat.” Mind a két galutban a reakció legerősebb fegyvere az antiszemitizmus. Ezért a cionizmus kötelessége a reakció elleni küzdelem: *Uo.*, 4.

¹³ Tuskó Dávid: *„A tömegek alija vágya, mint politikai tényező”*, Haderch 1945. augusztus 16. (VI/19.), 1.

¹⁴ Budapest Főváros Levéltára XXV.4.f./002376/1953.

bol”: művészeti izmusok, pszichoanalitika, individuálpaszichológia, antropologizmus is. „Mozgalmunk nem fogadhatja el sem a MÁPÁM, sem az IKP hibás nézeteit. Egy olyan kommunista párt megteremtéséért való harc kell, hogy a feladatunk legyen, amely egyaránt mentes mindkét fentemlített párt elvi és politikai hibáitól.”

Egy másik ideologikus cikk a Szovjetunió és Izrael helyzetével foglalkozik, és megállapítja, hogy a Szovjetunió és a „béketábor” nélkül nem lehetett volna független és ma életképes ország, annak ellenére, „hogy az izraeli kormány gyökeresen helytelen, nemzetáruló politikát folytatott”.¹⁵ Engländernek ez az óhaja – mint ahogyan azt már mondtam – nem elszigetelt és magányos törekvés volt, hanem összhangban állt a MAPAM radikálisai által vallottakkal, akik 1952 márciusában azt követelték, hogy a párt lépjen ki a World Zionist Organization-ból.¹⁶ Az illegális szervezet vezetője szerint Izrael ma Kis-Ázsia legreakciósabb országa, az „imperialisták egyik leghűségesebb székértelője”. A Slánský-perben a tény attól tény, hogy a Szovjetunió és a béketábor állítja, kritikusai pedig ellenségek, akik már a múltban is azok voltak. Akik ebben kételkednek, azok „gondoljanak csak vissza a Magyar Cionista Szövetség tevékenységére 1949-ben. Emlékezzenek rá, hogyan futott meg az alijával kapcsolatos előtte álló feladatoktól, hogyan hagyta cserben a cionizmus zászlaját, és vezetői ugyanakkor hogyan kerestek vagyonokat valutázással, csempészéssel, fasiszták és kémek külföldre juttatásával. Sokan közülünk ennek az áldásos tevékenységnek köszönhetik, hogy máig nem tudtak alijázni.” Mordechai Oren beismerő vallomása után is csak „félreértésről” beszél a MAPAM vezetősége, ezért politikája nem egyeztethető össze a szocializmusért vívott harccal, és el kell utasítani.

A magyar helyzet – ebben az értelmezésben – összeolvad a térség (a béketábor) általános helyzetével. Engländer a múltból vesz példát azért, hogy a jelent igazolja: felidézi (hallo-másból) Péter Gábort, az ÁVO/ÁVH (1952-ben letartóztatott) egykori vezetőjét, aki szerint (1947–48-ra visszatekintve) azért engedte meg az akkori magyar államhatalom a zsidók (Közép-Európából való) kiszöktetését, a *brichát*, mert egy „sokat üldözött nép hazát keres magának”, és csak azokra sújtanak le „kérlelhetetlenül”, akik a „magyar állam elleni politikai célokra használják fel ezt”. Ez a vallomás azt mutatja – Engländer szerint –, hogy nem csupán a proletárdiktatúra az oka annak, hogy a cionizmus legálisan nem működik a népi demokráciákban. Sokkal inkább arról szól, hogy a megegyezés lehetőségét, a World Zionist Organization, Izrael mai kormánya játszotta el, a cionizmus árulóit „a jobboldali cionisták”. Ha lett volna egy olyan izraeli párt, mely maga írta ki a „fekélyt”, maga leplezte volna le a Slánský-perben felfedett összeesküvést, nem ez lett volna a helyzet. „[...] vajjon akkor is az lett volna-e a véleménye a cionizmusról a népi demokráciáknak, a Kominformnak és a világ kommunista pártjainak? Nyilvánvalóan nem...”

Az 1949 utáni baloldali cionista ideológia megváltozása radikális volt: mind az univerzális, mind a nemzeti relációk jelentős átalakuláson mentek keresztül. Míg a hazai viszonyok

¹⁵ „Izrael kormánya már régen bebizonyította, hogy eladta magát az imperialistáknak. Igazolja ezt az amerikai segély, nyugati tábornokok ellenőrző körútjai, ellenőrző körútja, a dolgozók életszínvonalának rohamos zuhanása, az égető szociális kérdések, például a lakáskérdés megoldásának elszabotálása, az arab államokkal szemben szított gyűlölködés, a sovinizta nemzetiségi politika. Igazolja ezt, hogy például a mai válságos helyzetben Ben Gurion új kormánya olyan »lényeges« kérdéseken rágódik, mint az, hogy a másvallásúak ünnepnapja számukra munkaszüneti nap-e, és ehhez hasonlók.”

¹⁶ Lásd <http://www.jta.org/1952/03/03/archive/mapam-urged-to-quit-world-zionist-organization-and-histadrut>.

elemzése teljesen háttérbe szorult, addig az univerzális szempontú kritika elemei nemcsak hogy átstrukturálódtak, de teljesen *behelyettesítették őket az „aktuálisan létező” Szovjetunió politikájával, hatalmi érdekeivel*. A Slánský-per nemcsak azt „bizonyította” be, hogy árulók vannak a baloldali cionista pártok soraiban, de azt is, hogy olyan pártot kellett volna létrehozni, amely megfelel az új idők új szellemének, a folyamatosan mozgó célpontot kereső sztálinista paranoiának. Ugyanis az, hogy egyik cionista párt sem felelt meg a sztálinista szovjet érdekeknek és szempontoknak, nem ez utóbbiak hazugságát bizonyítja, hanem az előbbieket alkalmatlanságát.

Engländer Tibort 1953. január 29-én tartóztatták le az ÁVH emberei. A Belgrád rakparton tartották fogva áprilisig, a vizsgálati időszak alatt egy két méter mély, ablaktalan és szennyvízben álló fülkében tartották. Hiába hivatkozott kommunista mivoltára, az államhatalom szempontjából (és ez például megfogalmazódott a legfelsőbb bíróság – másodfokú és már az enyhülés szellemében fogant – ítéletében is ugyanazon év augusztus 31-én), a „vádloznak zavaros ideológiai felfogása van, mely alkalmas az ifjúság fertőzésére”. A különféle kegyelmi, illetve a halmazati büntetesként alkalmazottak („közügyektől való eltiltás”) mentesítését kérő beadványokban előadott baloldaliság és/vagy kommunistaság az ő (és mások) esetében komolyan veendő, hiszen nem az uralkodó államhatalom ideológiai alapú, ám személyes következményekkel bíró megpuhítására szolgált, hanem Engländerék tényleg hittek a rendszerben.

De mit tegyen az a hit, amelynek nincsen az evilágon kívülre irányuló horizontja? Mit tehet az a hívő, akinek Isten helyett csak különféle halandó és a történelmi időnek kitett romlandó pártvezetők jutottak? És milyen az az ideológia, amely hiába szorgalmazza egy eszményi társadalom megteremtését, ha a történelemben kell „megélnie” saját, ráadásul logikailag benne foglaltatott vesztét?

Nanci Adler foglalkozott legutóbbi nagy könyvében (*Keeping Faith with the Party*, Indiana University Press, 2012) azzal, hogy feltárja a Gulágon raboskodó és onnan élve szabadult baloldali/kommunista foglyok identitásváltozását. A már szabadultakkal folytatott, az események után évtizedekkel később készült interjúiban megmutatkozik, milyen különféle elterelő pszichés technikákat alkalmaztak az elítéltek annak érdekében, hogy megőrizzék személyük integritását, illetve hitüket „a Párt”-ban. Ezek az alapvetően borzasztó, ámde érthető „egészségvédelmi” mechanizmusok azt a célt szolgálták, hogy a személyek túléljék azt a rendszert, amelynek létrehozásában és fenntartásában maguk is segédkeztek, és amely végül maga alá temette őket. Tudjuk, hogy Engländer és társai koncepciók pere és a büntetések *eleve a rendszer logikái ellenfelévé tették őket*. Azt is tudjuk, hogy – bár szocialistának vallották magukat, de – a létező baloldaltól később messze jutottak. Az is biztos (ez egy finn kutató, Tuomas Laine-Frigren tavaly megjelent könyvéből is kiderül¹⁷), hogy másokkal, így Kardos Lajossal (aki egyébként Engländer Tibor mestere volt) és Buda Bélával együtt Engländer is mennyit tett azért, hogy a burzsoá áltudománynak minősített pszichológiai kultúrát elfogadtassák Magyarországon, hogy lekerüljön róla a sztálinista *ideológiai gyanú*.

¹⁷ Tuomas LAINE-FRIGREN: *Searching for the Human Factor. Psychology, Power and Ideology in Hungary during the Early Kádár Period* (Jyväskylä Studies in Humanities 280.), University of Jyväskylä, Jyväskylä, 2016, 135–137 (https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/48507/978-951-39-6536-5_vaitos130216.pdf?sequence=1).

Bár ezt a gyanút fiatalabb éveiben maga Engländer is osztotta és képviselte, a józan észnek nem lehet annál nagyobb diadala, mint hogy éppen általa is meglazultak a rendszer szellemi korlátai, és az ország pszichológiai tudománya integrálódhatott a világ tudományos pszichológiai kultúrájába. A személyes szintet tekintve pedig az sem véletlen, hogy (az amúgy közéleti szempontból is aktívvá vált) Engländer Tibor a marxista messianizmusban való csalódása következtében (és után) – élete delétől kezdve – ismét a Hagyomány világában lett menedékre.

